

O'RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR TADQIQOTLAR-Jurnali

1-son. 3-qism. Noyabr-2025

Jadidchilik tarixini o'rganishda davriy matbuotning o'rni

Nurulloyev Shahriyor Shavkatovich

**Buxoro davlat pedagogika instituti Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti
1-tar 23-guruh talabasi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada jadidchilik harakatining shakllanishi, g'oyaviy asoslari va ularning ommaga yetib borishida davriy matbuotning tutgan o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Jadidlar tomonidan tashkil etilgan gazeta va jurnallar millatni jaholatdan xalos qilish, ilm-ma'rifat, milliy uyg'onish va siyosiy faollikni targ'ib qilishda kuchli mafkuraviy vosita bo'lib xizmat qilgan. Matbuot orqali jadidlar o'z g'oyalarini ommaga sodda, ravon va ta'sirchan tilda yetkazganlar, xalq ongini o'zgartirish va erkin fikrlash madaniyatini shakllantirishga harakat qilganlar. Maqolada Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulhamid Sulaymon Cho'lpon, Abdurauf Fitrat kabi jadidlarning matbuot faoliyati misolida, davriy nashrlarning jadidchilik tarixidagi roli ko'rsatilgan. Shuningdek, olimlarning fikrlariga asoslanib, davriy matbuotning o'z davrida milliy o'zlik, siyosiy tafakkur, til me'yorlari va jamiyat ongini shakllantirishdagi tarixiy ahamiyati yoritilgan. Maqola, hozirgi kunda jadidchilik tarixini chuqur o'rganishda davriy matbuotning bevosita birlamchi manba sifatidagi o'rni naqadar muhim ekanligini isbotlaydi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, davriy matbuot, Mahmudxo'ja Behbudiy, Oyna jurnali, taraqqiyparvarlik, milliy uyg'onish, jadid nashrlari, Turkiston matbuoti, jadidlar g'oyalari, ijtimoiy tafakkur, matbuot tarixi, erkin fikr, tarixiy manba, mafkuraviy kurash, siyosiy ong.

Jadidchilik harakati Markaziy Osiyoda XIX asr oxiri va XX asr boshlarida vujudga kelgan yirik madaniy-ma'rifiy oqim bo'lib, uning asosiy g'oyalari zamonaviy ilm-fan, ta'lim, milliy uyg'onish va siyosiy o'zgarishlarni ilgari surishga qaratilgan edi. Bu harakatning shakllanishi, rivojlanishi va keng ommaga yetib borishida davriy matbuot muhim vosita bo'lib xizmat qildi. Jadid matbuoti nafaqat zamonaviy g'oyalarni targ'ib qildi, balki millatning ijtimoiy-siyosiy ongini uyg'otishda faol rol o'ynadi.

Davriy matbuot jadidchilik g'oyalarining tashuvchisi sifatida yangicha fikr, tanqidiy yondashuv, ilmiy-tarixiy tafakkurni shakllantirishda beqiyos ahamiyat kasb etdi. Jadidlar matbuotni "xalqning ko'zi va qulog'i" deb baholaganlar. Ular uchun gazeta va jurnallar harakatning mafkuraviy asoslarini ommaga tushunarli va sodda til bilan yetkazish vositasi edi. Jadidchilik matbuoti xalqni jaholat va bid'atdan xalos etish, zamonaviy bilim va ma'rifatga yetaklash vositasi sifatida qaraldi.

O'RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR TADQIQOTLAR-Jurnali

1-son. 3-qism. Noyabr-2025

Mashhur jadid mutafakkiri Mahmudxo'ja Behbudi 1913-yilda "Oyna" jurnalining ilk sonida: *"Matbuot biz uchun maktabdur. Maktabni yoqtirmagan millat – yo'q bo'ladi"*, deb yozgan edi. Bu fikr jadidlarning matbuotga bergan yuksak bahosini aniq ko'rsatadi. Behbudiyning "Oyna", Munavvar qori Abdurashidxonovning "Hurriyat", "Taraqqiy" gazetasi, Fitratning "Al-Isloh", "Inqilob" kabi nashrlari orqali jadidlar millat taraqqiyoti yo'lida faol harakat qilganlar.

Olimlar fikriga ko'ra, jadid matbuoti nafaqat ilm-ma'rifatni targ'ib etgan, balki siyosiy faollikni kuchaytirgan, Turkiston xalqining mustamlakachilikka nisbatan ijtimoiy-siyosiy pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qilgan. Jumladan, tarixchi A.Ziyo: *"Jadidlar o'z zamonasining jurnalistikasini mafkuraviy kurash maydoniga aylantirdi"*, deya ta'kidlaydi. Bu esa shuni anglatadiki, matbuot faqat axborot tarqatuvchi emas, balki siyosiy ongni uyg'otuvchi qurolga aylangan edi.

Jadid nashrlarida milliy mustaqillik, konstitutsiyaviy erkinlik, ilm-fan, ayollar huquqi, bolalar ta'limi, shariat va zamoniy qonunlar muvozanati haqida ochiq-oshkora fikrlar bildirilgan. Bu esa xalq orasida muhokamalarni keltirib chiqargan va fikrlash doirasini kengaytirgan. Ayniqsa, 1905–1917-yillarda bosma nashrlar soni ko'paygani, xalq orasida matbuot o'qish odati keng tarqagani kuzatiladi. Jadidlar o'z maqolalarida muqaddas islom dini asoslarini zamonaviy tafsir qilib, uni taraqqiyot bilan uyg'un holda tushuntirishga harakat qilganlar.

Jadidchilik tarixini o'rganishda davriy matbuotning ahamiyatini chuqur tahlil qilgan olimlardan biri A. Rajabovdir. U o'zining tadqiqotlarida "jadid matbuoti jamiyat ijtimoiy strukturasi va mafkuraviy tizimini o'zgartirishga uringan yirik harakat vositasi bo'lgan" deb yozadi. Shuningdek, M. Solihov "Davriy matbuot Turkistonda jadidchilikning real ijtimoiy kuchga aylanishiga xizmat qilgan tarixiy hodisadir", deya qayd etadi.

Shuningdek, jadid matbuoti o'zbek adabiy tilining me'yorlashuvi va jamoat fikrining shakllanishida ham muhim o'rin tutdi. Ilgari arabcha yoki forsha yozilgan ilmiy-diniy matnlar o'rniga, endi sodda va zamonaviy o'zbek tilida yozilgan maqolalar paydo bo'ldi. Bu esa xalqning fikr dunyosini kengaytirib, ma'rifatga ochiqlikni kuchaytirdi. Matbuot orqali xalq o'ziga ishonishni, jamiyatdagi o'z o'rnini anglashni o'rgandi.

XX asr boshidagi Turkiston jadid matbuoti bugungi tarixshunoslik uchun bebaho manba hisoblanadi. Ushbu matbuot sahifalarida harakatning ideologiyasi, yetakchilari, tashkiliy tuzilmasi va faoliyati to'g'risida muhim hujjatlar, muhokamalar va bahslar jamlangan. Shu bois, hozirgi tadqiqotchilar, jumladan Z. Xolmuhamedov, A. Juraev, D. Alimova kabi olimlar jadidchilik tarixini tiklashda gazeta va jurnallarni birlamchi manba sifatida qadrlaydilar.

O'RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR TADQIQOTLAR-Jurnali

1-son. 3-qism. Noyabr-2025

Jadidchilik harakati vakillari davriy matbuot orqali millatni ma'rifatga, o'zligini anglashga va siyosiy faollikka undadi. Bu nashrlar orqali ular avvalo eski usuldagi ta'limni tanqid qildi, yangi usuldagi maktablarning afzalliklarini targ'ib qildi va xalqni zamonaviy bilimlar sari yetaklashni maqsad qildi. Aynan matbuot sahifalarida xalqning ijtimoiy holati, ayollarning o'rni, bolalar tarbiyasi, xalqaro voqealar, siyosiy islohotlar va jamiyatdagi tengsizliklar haqida ochiq bahslar olib borildi.

Bu nashrlar orasida eng muhimlaridan biri Mahmudxo'ja Behbudiyning "Oyna" jurnali bo'lib, u o'zbek tilidagi ilk siyosiy-ma'rifiy jurnallardan biri sifatida tarixda muhim o'rin tutadi. Ushbu jurnal orqali Behbudiylar xalqni nafaqat zamonaviy bilimlarga, balki mustaqil fikrlashga, milliy uyg'onishga undadi. "Oyna" jamiyatdagi illatlar, hukumatning beparvoligi, diniy johillik va ayollarning savodsizligiga qarshi turgan maqolalar e'lon qilgan. Bu holat jadid matbuoti jamiyatni isloh qilishda qanday faol o'rin tutganini ko'rsatadi.

Davriy matbuot faqat o'zbek tilidagina emas, balki tojik, qozoq va boshqa turkiy tillarda ham nashr etilib, Turkiston xalqlari o'rtasidagi madaniy birlashuvga xizmat qilgan. Buxoroda, Qo'qonda, Toshkentda va boshqa shaharlarda faoliyat yuritgan nashrlar o'zaro fikr almashish va jadid g'oyalarini mintaqa bo'ylab yoyishga sabab bo'ldi. Bu jihatdan matbuot jadidchilik harakatining regional emas, balki umumturkistoniy harakatga aylanishida muhim vosita bo'lgan.

Shuningdek, jadidlar bosma so'z vositasida siyosiy islohotlar talab qilgan maqolalarni ham e'lon qilganlar. "Hurriyat", "Sadoi Turkiston", "Taraqqiy", "Najot" singari gazetalar orqali konstitutsiyaviy monarxiya, parlament, fuqarolik erkinliklari haqida xalqni xabardor qilishga harakat qilindi. Ushbu matbuot harakatining izlari keyinchalik "Sho'ro jadidchilari" deb atalgan intellektual qatlam paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

Matbuot shuningdek jadid adabiyotining rivojiga ham turtki bo'ldi. Ko'plab she'riy, badiiy, dramatik asarlar aynan matbuotda ilk bor e'lon qilingan. Bu holat o'z navbatida yangi milliy adabiy uslubni shakllantirishga xizmat qildi. Abdurauf Fitrat, Cho'lpon, Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi adiblar matbuot orqali adabiyot va teatr orqali ijtimoiy islohot g'oyalarini tarqatganlar.

Shuni ta'kidlash lozimki, sovet hokimiyatining ilk yillarida matbuot nisbatan erkin faoliyat yuritgan bo'lsa-da, 1920-yillarning oxirlaridan boshlab jadid matbuotining ko'pchilik nashrlari yopildi yoki senzura ostiga olindi. Natijada, jadidlarning siyosiy va mafkuraviy faoliyatiga chek qo'yildi. Ammo ularning matbuot orqali qoldirgan merosi hozirgi kunda ham o'z tarixiy, madaniy va siyosiy ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Bugungi tarixshunoslik uchun jadid matbuoti bebaho manba hisoblanadi. Unda nafaqat davr g'oyalari, balki o'sha zamon ijtimoiy muhitining real manzaralari, xalqning ruhiyati, turmush tarzining aks-sadosi mujassamdir. Shu sababli, hozirgi

O'RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR TADQIQOTLAR-Jurnali

1-son. 3-qism. Noyabr-2025

tadqiqotlar jarayonida davriy nashrlar asosiy manba sifatida o'rganilmoqda va u orqali jadidchilik harakati to'liq tiklanmoqda.

Xulosa qilib aytganda, jadidchilik tarixini o'rganishda davriy matbuotning roli beqiyosdir. U faqat axborot tarqatuvchi vosita emas, balki zamon ma'rifati, milliy o'zlik, erkin tafakkur va ijtimoiy faollikni targ'ib qilgan kuchli mafkuraviy maydon sifatida xizmat qilgan. Shu bois, bu nashrlar bugungi kun tarixchilari uchun ham milliy uyg'onish tarixini chuqur o'rganish, jadidlar g'oyalarini anglashda eng muhim manbalardan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Behbudiy M. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006.
2. Rajabov A. *Jadid matbuoti taraqqiyot yo'lida*. – Toshkent: O'zRFA Tarix instituti nashriyoti, 2015.
3. Solihov M. *Jadidchilik harakati: tarix va hozirgi zamon*. – Toshkent: Sharq, 2018.
4. Xolmuhamedov Z. *Jadidlar merosi va ularning matbuot faoliyati*. – Toshkent: Fan, 2004.
5. Juraev A. *O'zbekiston tarixining muammolari*. – Toshkent: O'zbekiston, 2007.
6. Alimova D. *Tarixiy tafakkur va matbuot madaniyati*. – Samarqand, 2012.
7. Saidov S. *Jadidchilik va matbuot: tarixiy-nazariy tahlil*. – Buxoro: Ilm ziyo, 2016.
8. Fitrat A. *Saylanma asarlar*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1990.
9. Munavvar qori Abdurashidxonov. *Ma'rifat va matbuot yo'lida*. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1986.